

рядових членів і симпатиків. Розгром крайової мережі ОУН на якийсь час відчутно послабив силу націоналістичного підпілля.

Примітки

¹ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 34. — Арк. 59.

² *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. — Т. 1. — С. 382.

³ ДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 34. — Арк. 62.

⁴ Там само. — Арк. 58.

⁵ *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — Т. 1.; *Книш З.* Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. — Торонто, 1986. — Т. 1–2.

⁶ ДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 34. — Арк. 61.

⁷ Там само. — Арк. 59.

⁸ *Онацький Є.* У вічному місті: Записки українського журналіста. 1934 рік. — Торонто, 1989. — Т. 3. — С. 207–208.

⁹ Там само. — С. 219–220.

*Іван Дерейко
(Київ)*

ВІД КОЛАБОРАЦІЇ ДО РЕЗИСТАНСУ: ДІЯЛЬНІСТЬ 115/62-го УКРАЇНСЬКОГО БАТАЛЬйОНУ ШУЦМАНШАФТУ НА ТЕРЕНАХ БІЛОРУСІ І ФРАНЦІЇ В 1942–1944 рр.

Попри те, що події Другої Світової війни відходять від нас все далі у минуле, їх політичне значення тільки зростає, про що свідчать неодноразові спроби групи українських парламентарів надати статус ветеранів воякам дивізії «Галичина». Чи не найбільше непорозумінь у суспільстві виникає стосовно проблеми участі значної кількості українців у війні на боці Німеччини, зокрема у поліційних формуваннях. Така ситуація пов'язана із відсутністю належного висвітлення проблеми у вітчизняній історіографії, що дає широкі можливості для всіляких спекуляцій на цю тему.

Для подолання інформаційної неповноти згаданої проблеми видається необхідним неупереджене і всебічне вивчення історії українського військового колабораціонізму на основі архівних джерел. При цьому, враховуючи неоднорідність і локальність проявів співпраці з нацизмом в різних регіонах України, найповнішу картину явища дасть власне дослідження окремих його проявів. Дана стаття має на меті висвітлити шлях 115/62-го батальйону, одного з цілого ряду охоронних формувань, створених окупаційною владою з українців для забезпечення власного тилу.

З кінця 1941 — початку 1942 рр. на окупованій німецькими військами території України для боротьби з наростаючим партизанським рухом, окупаційною владою здійснювалося масове створення охоронних і поліційних підрозділів з місцевих жителів. Таке рішення, спочатку неприйнятне для нацистів, було викликане відсутністю у Німеччині достатніх сил для ведення затяжної війни.

З проблемою нестачі резервів довелося стикатися на окупованій території всім задіяним тут військовим і каральним інституціям: Вермахту (в Україні — група армій «Південь»), СД, поліції безпеки (зіпо), охоронній поліції (шупо), поліції порядку (орпо)¹, військам СС. У тилівій зоні Вермахту це вилилося у формування підрозділів гіва (Hilfswachmannschaft, тобто «допоміжна охорона»²).

Підрозділи орпо, шупо і польової жандармерії створювали місцеву допоміжну поліцію (Hilfspolizei, пізніше дістала назву Schutzmannschaft-Einzeldienst), пожежну охорону (Feuerschutzmannschaft), а з листопада 1941 — ще й окремі батальйони шума (Schutzmannschaft der Ordnungspolizei). Так само створювали свої частини з українців СД та зіпо (Schutzmannschaft der Sicherheitspolizei)³. Крім того, стихійно і з ініціативи низових функціонерів РКУ виникла значна кількість окремих «козацьких сотень», загонів самооборони (Selbstschutz) і тому подібних формацій для охорони тих чи інших сіл, установ, заводів, що відновлювали роботу тощо.

Основним контингентом для формування таких частин слугували військовополонені, добровольці з місцевого населення і особовий склад самоорганізованих підрозділів. В останньому випадку окупаційна влада доволі часто стикалася із значними проблемами у знаходженні порозуміння з такими «союзними частинами», створеними представниками ОУН (Народна міліція) чи просто національно свідомими елементами (наприклад, Полк Холодного Яру). Із загостренням україно-німецького конфлікту, дії німців здебільшого зводилися до арешту чи розстрілу командирів і повного переформування особового складу у відповідності з власними потребами⁴.

З початком 1942 року кількість волонтерів до німецьких допоміжних підрозділів з числа цивільного населення значно скорочується. ОУН, яка спочатку ставила собі за мету створення української поліції на місцях для перейняття влади, перейшла в опозицію до окупантів. Більшість аполітичного населення після періоду очікування, а то й радості від приходу нової влади, була розчарована через збереження нацистами колгоспів, занепад міст, і взагалі відверто колонізаторську політику, та налякана жорстоким ставленням до військовополонених і євреїв.

Військовополонені Червоної армії, які до кінця війни були постійним джерелом поповнення німецьких допоміжних частин, не викликали довіри вищого німецького командування. Адже більшість колишніх радянських солдатів, що погоджувались на службу в армії чи поліції, робили це лише для того, щоб вирватись з концтаборів, і керувались перш за все суто побутовими, а не якимись ідейними чи «антирадянськими» мотивами.

Подібні обставини змусили керівництво Райхскомісаріату Україна навесні 1942 р. розпочати мобілізацію сільської молоді, як найменш «отруєної» більшовицькою пропагандою верстви населення, так як потреба у но-

вих поліційних батальйонах для боротьби з дедалі більш поширеним партизанським рухом (особливо активним у Білорусі), ставала все нагальнішою.

Один із центрів формування цих окремих батальйонів місцевої поліції, що мали виконувати функції внутрішніх військ на окупованих територіях, знаходився у Києві, в казармах по вулиці Левашовській 7-а. Сюди в травні-червні 1942 р. доставляли придатних до військової служби юнаків 1924/1925 років народження, мобілізованих по селах Київської області «на роботи», і відібраних на біржі праці. Відібрані становили «1-шу категорію», а інші, що підпали під «2-гу категорію», здебільшого були відправлені до Німеччини. Після проходження медкомісії і заповнення необхідних анкет, новобранцям оголошували, що вони служитимуть в «німецькій армії». Для своєї легітимізації принципу добровільності місцевих підрозділів, новобранців таки питали, чи бажають вони служити у війську, хоча жодної альтернативи у них (поза дезертирством або відправкою до Німеччини) вже не було⁵.

У казармах на той час розміщувався 115-й шуцманшафт батальйон, що складався здебільшого з буковинських добровольців, які приїхали до Києва на заклик ОУН-М «будувати Українську Державу», та замість тих ідейних антикомуністів, які були направлені німцями у поліцію. А рекрути, розбиті на роти і взводи, були зараховані до новостворюваного 118-го батальйону шума, але використовувались виключно для розбору завалів спаленого Хрещатика, відновлення будівель, на господарчих роботах. Їм не видали ні зброї, ні уніформи, тож виглядала ця частина доволі колоритно. Ніяких військових навчань також не проводилось.

Нарешті в серпні 1942 р. відбулось розформування 115-го батальйону, в результаті чого його особовий склад було розподілено між новостворюваними частинами шума на посади молодших командирів. З групи шуцманів-буковинців і новобранців 118-го батальйону було створено вже новий 115-й батальйон (115 Schutzmannschaft Batallion). Особовий склад отримав уніформу (зі складів колишніх литовської та латвійської армій) та зброю (трофейні радянські «трюхлінійки» Мосіна та Маузери чеського виробництва), і спішним порядком був відправлений до Білорусі на боротьбу з радянськими партизанами⁶.

Дане рішення було продиктовано як слабкістю окупаційної влади на неспокійних білоруських теренах, так і типовою колонізаційною практикою за принципом «поділяй і владарюй». Тобто, коли українців відправляли воювати у Білорусь, то в Україні окупанти використовували литовські, латвійські, польські батальйони шума, а також частини Російської визвольної армії (РОА) та «Східні легіони» з азійських та кавказьких народів. Цим окупанти намагалися уникнути небажаних контактів між шуцманами та місцевим населенням, і спровокувати міжнаціональні конфлікти, в які б спрямовувалися сили місцевих рухів опору.

*Група шуцманів
115-го батальйону
в литовській уніформі.
1942 рік*

Таким чином, новостворений 115-й батальйон шуцманшафту (який часто називають батальйоном української поліції) опиняється на початку осені 1942 р. у тренувальному таборі під Мінськом, де особовий склад проходить найпростішу військову підготовку, яка продовжується у будь-яку вільну хвилину впродовж всього існування частини — за принципом «солдат завжди повинен бути зайнятий».

З солдатської точки зору, як свідчать очевидці, це виглядало досить непривабливо: «Підфіцери німецькі якісь незрозумілі люди, злі, надуживають дисципліною, роблять муштру, як з молодими рекрутами... Заняття військові проводилися так, щоб не було часу піти щось випити...»⁷. Проте саме цей засіб — постійна муштра — дозволяв підтримувати боєздатність і дисциплінованість даної частини навіть за відсутності у мобілізованих будь-якої особистої мотивації для ведення цієї жорстокої і безглуздої — для них — війни на чужій землі.

Власне восени 1942 р. остаточно оформлюється структура батальйону. Це типова «трикутна» схема — три роти по три взводи, але кожна

*Підрозділ 115-го батальйону на марші.
Попереду командир взводу Володимир Черниш*

рота містить ще й по одному кавалерійському взводу (для розвідки і використання у вигляді мобільного резерву) і взводу вогневої підтримки, плюс окрема кавалерійська група (reitargruppe) при штабі. озброєння батальйону — перш за все радянське: гвинтівки Мосіна, автомати ППШ та кулемети (станкові «Максими» і ручні ДП), у «важких» взводах — радянські 45-мм гармати і по кілька ротних і батальйонних мінометів⁸.

Основним джерелом поповнення запасів зброї ставали трофеї — після боїв вояки для себе збирали пістолети і автомати вбитих партизанів, а організатори успішних операцій такого плану відзначались нагородами. Так, шуцмана Миколу Наконечного було нагороджено за здобуття ворожого кулемета⁹, а українського командира 2-ї роти капітана Івана Зарічанського — за здобуття 45-мм гармати разом з конем¹⁰.

Весь обоз батальйону послуговувався кінною тягою, при чому він не був об'єднаний в один для всієї частини, а розподілявся по ротах (12–15 коней, 7–8 возів, 5–6 осіб на кожну). З вищенаведеного видно, що при створенні батальйону його передбачалось застосовувати не єдиним цілим, а здебільшого поротно.

Грошове утримання рядового становило 24, а з 1943 р. — 37 рейхсмарок на місяць, що, разом з безплатним харчуванням і обмундируванням, становило непоганий заробіток на той час. Коли ж продуктів не вистачало, обозні рот мали право конфіскувати їх у місцевого населення; те саме стосувалось коней, возів, і навіть людей для господарчих робіт¹¹.

У грудні 1942 — січні 1943 рр. солдати батальйону поротно і окремими групами прийняли присягу, та підписали контракт на рік служби в поліції (хоча більшість так і не зрозуміла, що це вони підписують)¹². Взимку 1943–1944 рр. батальйон було перейменовано із 115-го на 62-й. За загальною нумерацією батальйонів шума це означало підпорядкованість окупаційній адміністрації вже не України (номери з 100-го по 150-й), а Білорусі (з 40-го по 100-й), тобто повертати частину в Україну німці вже не планували. Воякам роздали німецьку польову уніформу (переважно зелену поліцейську — шупо — старого зразка) і каски¹³.

Батальйон вважався військовою частиною, тож шуцмани мали не посвідчення поліцаїв, а солдатську книжку («Soldbuch»)¹⁴. Що дуже цікаво, шуцмани окремих батальйонів шума дуже чітко диференціювали себе — «солдатів» — і місцевих поліцаїв, яких за чорну уніформу називали «воронами» і всіляко зневажали, за висловом Гашека, як «цивіліків прише-лепкуватих».

Схема командування у даній частині теж абсолютно типова для всіх українських поліційних формувань — на будь-якій керівній посаді (від батальйону до відділення) перебувало двоє командирів — українець і німець, при чому реальної влади в останнього було куди більше. Ця система, метою якої було, з одного боку — домогтися повного взаєморозуміння командирів і особового складу, а з іншого — не втрачати контролю над частиною, часто призводила до конфліктів у багатьох українських формаціях німецької армії і поліції. «Неугодних» українських офіцерів дуже легко звільняли, а то й знищували фізично, як це сталося, наприклад, з командиром 31-го батальйону шуцманшафту СД (т. зв. Волинський Легіон).

Не витримав такого контролю і перший командир 115-го батальйону, колишній майор Червоної Армії Дмитренко — вже на початку 1943 р. він сам іде з посади і повертається до Києва, зрозумівши, що йому відводиться лише роль посередника між німецькими офіцерами батальйону та його українськими солдатами. Його замінив колишній емігрант і член ОУН-М, капітан (незабаром — майор) Петро Захвалинський, якого, за деякими даними, німці згодом розстріляли¹⁵.

З німецького боку батальйоном керував майор Пфаль, потім гауптман Ганс, а пізніше його змінив командир 3-ої роти лейтенант Лібе (з часом — теж гауптман). За аналогією з іншими подібними підрозділами, німецький офіцерський склад набирался з шупо, рідше — з фельджандармерії¹⁶ або з понижених в чині за якісь провини офіцерів Вермахту¹⁷. Загальна чисельність батальйону разом з німцями сягала 300 осіб.

Основною зоною дій батальйону був Слонімський район Барановицької області, де його противниками були загони Ленінської партизанської бригади. Підрозділи двох рот несли гарнізонну службу в районах міст Слонім і — частково — Козловщина, охороняючи стратегічні об'єкти і

*Українські офіцери 115-го батальйону в уніформі німецької охоронної поліції.
На мундирах відсутні будь-які знаки приналежності*

дороги від можливих нападів партизанів. В список стратегічних об'єктів потрапили ключові села, мости, млини, вапняний завод, паперова фабрика, і, звичайно ж, штаб батальйону. Одна рота завжди трималася в резерві, займаючись у цей час безперервними навчаннями. У випадку, коли місцева поліція чи агентура доносили про появу в околицях того чи іншого села партизанів, резервна рота виїжджала на місце, де здійснювала прочісування лісу для знаходження і знищення наявних партизанських загонів.

Власне за таких умов шуцманам батальйону довелося вступити у свій перший бій — ще не закінчивши навчання, і навіть до прийняття присяги. Вже наприкінці жовтня — на початку листопада 1942 року 1-ша рота була атакована силами партизанських загонів Булата і Олександрова в районі с. Рута Яворська, куди виїхала після сигналу місцевого старости, і зазнала перших втрат — 16 осіб вбитими¹⁸.

В окремих випадках, коли були відомості про місцеперебування великого партизанського загону чи з'єднання, здійснювався виїзд всім складом батальйону, нерідко у супроводі німецьких підрозділів. Весь батальйон брав участь також у масштабних операціях окупаційних військ, передусім спрямованих на знищення партизанських зон.

Так, в липні-серпні 1943 р. німецьке командування силами кількох піхотних і поліцейських полків, за підтримки чотирьох батальйонів СС і двох батальйонів шума, здійснило операцію «Герман» для очищення від партизанів Налібоцької Пуші. 1-ша і 3-тя роти 115-го батальйону протягом півтора місяця здійснюють прочісування лісів до вказаного командуванням місця, де окопуються і сидять в обороні ще два тижні. В березні 1944 р. 115/62-й батальйон бере участь у масованому наступі на контрольовані партизанами території в районі містечка Докшиці в рамках операції «Сектор-24». Тут він зазнає чергових втрат, але вже не стільки від безпосередніх сутичок, скільки від мін — постачання партизанів цією важливою для них зброєю на той час суттєво покращилось.

А у квітні-травні 1944 р. відбувається остання і найбільш масштабна протипартизанська операція німецьких військ у Білорусі, мета якої полягала у знищенні Полоцько-Лепельської партизанської зони. Сюди, за наказом радянського командування, ще протягом зими було стягнуто великі сили партизанів, які, в разі наступу радянських військ, повинні були захопити Полоцьк і перерізати шляхи постачання 3-ої танкової армії Вермахту. Окупанти ж, використовуючи оперативну паузу, вирішили знищити це угруповання силами своїх тилових формувань (в сумі близько шести дивізій, в тому числі кілька добровольчих частин).

115-й батальйон, спільно з російською бригадою Камінського (РОНА), з боями наступав від станції Молодечно в напрямку річки Березина. На середину червня батальйон виходить на задані позиції в 3–4 кілометрах від річки Березина і окопується. На цей час його солдати захопили близько 300 полонених (з двох з половиною тисяч всього захоплених німцями в цій операції), дев'ятьох українців відзначено нагородами — «Відзнаками для східних народів» двох ступенів (бронзовою і срібною)¹⁹.

Крім бойових завдань, воякам батальйону іноді доводилося виконувати суто поліційні функції. Так, в листопаді 1943 р. українські шуцмани охороняють німецьку комісію в селі Накришки, яка займається відбором білоруської молоді на примусові роботи до Німеччини, і конвоюють відібраних до залізничної станції²⁰.

До сумнозвісних каральних акцій проти мирного населення батальйон не застосовувався, хоча не знати про них шуцмани не могли. Наприклад, в грудні 1943 р. відбулася коротка і вже звична операція з прочісування лісових зон довкола сіл Слижі і Москалі в Слонімському окрузі. В цій акції прочісування здійснювалось у два ешелони — першим йшов 115-й батальйон, а слідом — підрозділи місцевої поліції і німецька жандармерія. Партизани з сіл після короткого бою відходили, а населення залишалося. Після того, як шуцмани відганяли партизанів і наступали далі, в село вступала жандармерія і здійснювала каральну акцію — розстрілювала жителів і спалювала село «за підтримку банд»²¹.

Зрештою, на початок літа 1944 р. 115/62-й батальйон становив собою цілком боєздатну частину із досвідченим і загартованим в боях особовим складом. Багато вояків дістали нагороди, більшість мали в солдатських книжках записи про участь у від сорока до сімдесяти бойових операціях різного масштабу. Німці вважали батальйон надійним в ідеологічному плані, хоча на 1944 рік його склад був доволі строкатим. Зазнаючи втрат в боях, поповнень з України батальйон не отримував, тому до його складу вливали добровольців з місцевих таборів військовополонених, а також з інших допоміжних частин.

Так, у червні 1943 р. до 115-го шуцбатальйону вливають 60 солдатів з розформованого через ненадійність 46-го батальйону²². Ця частина номінально теж вважалася українською, хоч і була сформована з військовополонених різних національностей — українців, росіян, білорусів. Крім того, протягом зими-весни 1944 р. до батальйону мобілізували білоруську молодь, здебільшого на допоміжні роботи. Власне з середовища колишніх червоноармійців і місцевих жителів походить переважна більшість дезертирів із 115-го батальйону, яких в сумі було близько 50 осіб²³.

Для проведення певного соціометричного зрізу особового складу батальйону було зібрано дані про 58 його вояків. З них 4 — росіяни (з військовополонених), 7 — білоруси (мобілізовані до батальйону в 1943–1944 рр.), решта — українці (1 повернувся з еміграції, 4 — буковинці, 1 — з Казахстану, 1 — з Ростовської, решта — з Київської, Полтавської, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської областей).

Більше половини мобілізованих були 1924 року народження, четверо — 1925, двоє — 1926²⁴. Як мінімум 22 вояки раніше служили в РСЧА, з них 5 були офіцерами (саме вони і буковинці зайняли офіцерські посади в батальйоні). З цих 58 осіб 18 були нагороджені німецьким командуванням (за участь в бойових операціях), при чому 4 мали по дві, а один — три нагороди («Медаль для східних народів» обох ступенів і «Остмедаль»²⁵).

З усіх вищеназваних людей лише 11 можна обґрунтовано назвати ідейними ворогами більшовизму: це політемігрант Захвалинський, колишній босць армії УНР Нагребецький, четверо буковинських добровольців і ще п'ятеро, що походять з сімей, репресованих радянською владою. Таке визначення доволі умовне — в анкетах багатьох мобілізованих в графі про батьків сказано «помер/померла в 1932/1933/1937 рр.», і навряд чи ми зможемо колись встановити, як це трапилось і як вони (а зрештою і всі інші) ставилися до радянської влади. Проте всі ці люди досить швидко розчарувалися у новому союзнику, і при першій же нагоді (яка не передбачала переходу на бік більшовиків) виступили і проти нього. Решта ж стали колаборантами виключно з волі обставин.

Подальша доля цієї частини склалась доволі своєрідно. З початком радянського наступу в Білорусі (операція «Багратіон») 62-й батальйон,

спільно з іншими добровольчими і поліційними частинами спішно відвели в тил за маршрутом Мінськ — Молодечно — Вільно — Ковно — Східна Прусія — Плонськ (неподалік Варшави), де з них сформували т. зв. бригаду СС Зіглінга, яка, в свою чергу, в липні перетворилась у 30-ту гренадерську дивізію військ СС²⁶. 62-й і більша частина розформованого 63-го українського батальйону²⁷ склали 2-й батальйон 76-го полку цієї дивізії²⁸, командування уніфіковано — вищі посади вже офіційно зайняли німці, український командир майор Захвалинський зник — офіційно він перебував у відпустці²⁹. В кінці липня це сире, погано озброєне і невідготовлене до фронтових боїв з'єднання перекинули до Франції, для боротьби з новою загрозою — висадкою англо-американських військ у Нормандії.

Але тут мотивація до боротьби (співпраця з «меншим» ворогом проти «більшого» — більшовизму) остаточно зникла вже не тільки у простих солдатів батальйону, але й у їх ідейно стійких буковинських офіцерів. Зник також і єдиний стримуючий фактор: солдати, з їх же слів, перестають «боятися за батьків, що їх німці повісять за сина-партизана». Вже 25 серпня 1944 р., на сьомий день по прибутті дивізії до міста Діжон, з'явився перший факт переходу колишніх шуцманів 62-го батальйону на бік французького Руху Опору — це зробив санітар 3-ої роти з трьома друзями, хазяйновито прихопивши з собою підводу з медикаментами³⁰.

Далі події розвивались просто блискавично — ще 24 серпня, коли перші підрозділи дивізії прибули до містечка Вальдагон, де мали відбутись її останні приготування перед відбуттям на фронт, батальйонному перекладачу, буковинцю Брючковському, і ще двом офіцерам вдалося встановити зв'язок з французьким підпіллям і домовитися про перехід на їх бік. Про це довідалось німецьке командування, але негайних каральних акцій не провело, обмежившись позбавленням звань всіх українських офіцерів і оголошенням про наступне роззброєння батальйону. Але це вже нічого не вирішувало.

В суботню ніч з 26 на 27 серпня, о 2 годині, у розташуванні батальйону добре засвоєним військовим сигналом — червоною ракетою — була піднята тривога. Всі солдати і старшини швидко вишикувались, німецькі офіцери, які спали в окремому будинку, були знищені спеціально виділеною для того групою з 15-ти бійців 1-ої роти, озброєних пістолетами і гранатами, а весь батальйон похідною колоною з усім майном і гарматами вирушив на обумовлене з французькими повстанцями місце зустрічі в лісі в семи-восьми кілометрах від міста.

При відході вояки звільнили і забрали з собою близько 180 військовополонених-арабів (солдатів французьких колоніальних військ) з розміщеного тут-же табору. Прикривати відхід залишився 2-й взвод 3-ої роти, влаштувавши засідку на дорозі. Загальна чисельність 2-го батальйону 76-го гренадерського полку військ СС в цей момент (вже без німців) складала 491 особу³¹.

Посвідчення стрільця українського батальйону в складі 1-го полку ФФІ Аркадія Ничипоровича

Новим командиром батальйону було обрано командира кавалерійського підрозділу 3-ої роти, колишнього учасника Визвольних Змагань 1917–1920 рр., сотника Нагребецького³². На його вимогу, в складі 1-го полку «фі-фі» (від аббревіатури FFI — Forces Francaises de L'Interieur, Французька Внутрішня Армія) батальйон продовжував діяти як окрема одиниця, без розпорошення частини на дрібніші підрозділи чи переформування.

Більше півтора місяця батальйон, названий 2-им Українським батальйоном імені Тараса Шевченка³³, провів у безперервних боях зі своїми вчителями — німцями, які, треба визнати, зробили з нього доволі боєздатну частину. Він влаштовував засідки і розладнував роботу ворожого тилу, а з підходом фронту — брав участь у визволенні міст Безансон і Понторлі в складі 4-го Туніського полку армії Вільної Франції. У жовтні 1944 р. український батальйон потрапив у німецьке оточення під м. Бальфор, але успішно вирвався з нього і був виведений в тил союзних військ³⁴.

У розміщенні частини в Марселі зразу ж з'явилися радянський підполковник Федотов і посол Богомолів, які почали переконувати вояків добровільно повернутись на Батьківщину, обіцяючи їм райдужне майбутнє, паралельно вимагаючи їх репатріації від французького уряду. Але французи повелися не так, як діяли в аналогічних ситуаціях Британія і США, і насильно передавати нікого не стали, запропонувавши натомість свою альтернативу — продовження військової служби в Іноземному Легіоні.

З бійців Українського батальйону, безумовно знайомих з радянською дійсністю, лише невелика група погодилась на повернення до СРСР, і через Італію, Єгипет та Іран прибули в Баку, де на них вже чекав спецтабір № 048 і гостинні обійми Управління військової контррозвідки «Смерш» Північнокавказького військового округу. Наївних шуцманів засудили до 15–20 років виправно-трудових таборів за ст. 54 Карного кодексу (зрада Батьківщині). Їхні справи переглянули тільки 10 років опісля, в 1954 р., а

Французька особова
картка стрільця
Українського батальйону
ФФІ

ще через рік звільнили за амністією тих, хто дожив, офіційно знизивши терміни відбуття покарання до 10 років ВТТ³⁵.

Що ж до тієї більшості вояків, що залишилися в Іноземному Легіоні, то їх доля, за кількома винятками, невідома. Але враховуючи, що найкоротший строк контракту з цією інституцією складає 5 років, ми можемо сміливо припустити, що вже у вересні 1945 р. більшість з них разом з усім Легіоном поїхали на свою другу (а дехто і на третю) війну — у В'єтнам.

Тож, як ми бачимо на даному прикладі, далеко не всі українські поліційні підрозділи, створені нацистами під час Другої світової війни, були бандами здеморалізованих злочинців, що розвалювались за першої ж кризової ситуації, якими їх зазвичай зображають. Зі 115/62-го батальйону шума німцям вдалося створити цілком боєздатний військовий механізм з сильною внутрішньою спайкою бійців і командирів (йдеться, звичайно ж, про старшин-українців). Значну роль у цьому зіграло вочевидь те, що дана частина не застосовувалась для здійснення розправ над євреями і білоруськими селянами, адже старе військове правило каже, що коли армія починає воювати з народом — вона розвалюється.

Симптоматичним є і те, що для цього батальйону було нехарактерним стихійне дезертирство — типове явище для більшості «східних» формувань німецької армії. Навіть такий епізод, як перехід на бік ворога, відрізняється злагодженістю і чіткістю — тут спаяність і високий рівень підготовки частини зіграли злий жарт з її організаторами — німцями. Легкість же, з якою бійці організовано зрадили даній ними присязі, впливає, перш за все, із злочинної політики нацистів на окупованих територіях. Остання у будь-кого не могла викликати симпатій, а тим більше стійкого почуття обов'язку — навіть в самих німців (як це довели події 20 липня 1944 р. у самій Німеччині — антигітлерівська змова за участю колишніх високопосадовців Рейха).

А на загал, історія батальйону, зокрема доля тих його вояків, яким довелося пройти шлях зі Сходу на Захід та у зворотному напрямку, яскраво ілюструє трагічність долі народів, яким в час випробувань випала роль лише статистів і «гарматного м'яса» у кривавій геополітичній боротьбі двох диктаторів.

Примітки

- ¹ Для зручності у даній статті використовуються типові для того часу скорочення назв німецьких поліційних інституцій, утворені з перших складів слів, що їх формують. Тобто, таємна державна поліція (Geheime Staatspolizei) — гестапо (Gestapo), поліція безпеки (Sicherheitspolizei) — зіпо (Sipo), охоронна поліція (Schutzpolizei) — шупо (Schupo), поліція порядку (Ordnungspolizei) — орпо (Orpo), добровільні помічники (Hilfswilligen) — гіві (Hiwi), допоміжні вартові підрозділи (Hilfswachmannschaft) — гіва (Hiwa), допоміжні охоронні підрозділи (Schutzmannschaft) — шума (Schuma).
- ² Таку назву носили допоміжні підрозділи тільки групи армій «Південь», в зонах дії інших груп армій вони носили інші назви — «самооборона» (Einwohnerkampfverbände, тобто «підрозділи місцевої самооборони» — «Північ») і «оді» (Ordnungsdienst, тобто «служба порядку» — «Центр»). Цей момент чудово ілюструє хаотичність і позаплановість їх виникнення.
- ³ *Егерс Е.В.* Партизаны и каратели. — Riga: Tornado, 1998. — С. 19–21; Дана робота є «піратським» перевиданням іншої праці (Abbot P., Thomas N. Partisan Warfare 1941–1945. — London, 1983) з британської військово-історичної серії Osprey-Military.
- ⁴ Див., наприклад: *Дорошенко М.І.* Українська трагедія. Спогади з Другої Світової війни. — Нью-Йорк, 1980 — С. 66; Енциклопедія українознавства. В 3 т. — Мюнхен, Нью-Йорк: НТШ, 1949 // Т. 3. — Розділ XX. — С. 1186–1188; Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБ України). — Ф. 5. — Спр. 66233. — Арк. 172.
- ⁵ ДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 65407. — Арк. 68, 89, 106.
- ⁶ Там само. — Арк. 71, 122, 207.

- ⁷ Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність 1918–1941–1944. — Чернівці, 1995. — С. 154.
- ⁸ ДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 65407. — Арк. 207, 212, 215
- ⁹ Там само. — Спр. 65381. — Арк. 227 зв.
- ¹⁰ Там само. — Спр. 65382. — Арк. 120.
- ¹¹ Там само. — Спр. 65407. — Арк. 90 зв., 111 зв., 189.
- ¹² Там само. — Арк. 89–90, 96.
- ¹³ Детальніше про уніформу див.: Дробязко С.И., Каращук А.В. Вторая Мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в Вермахте, полиции и СС. — М.: АСТ, 2000. — С. 28, 42.
- ¹⁴ ДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 65381. — Арк. 92 зв.
- ¹⁵ Там само. — Спр. 65407. — Арк. 78. Інформація про загибель Захвалинського подана у Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність... — С. 131–132.
- ¹⁶ ДА СБ України. — Ф. 68. — Спр. 10. — Т. 1. — Арк. 95.
- ¹⁷ Там само. — Ф. 5. — Спр. 65509. — Т. 1. — Арк. 21.
- ¹⁸ Там само. — Спр. 65407. — Арк. 207; Спр. 65381. — Арк. 86 зв.
- ¹⁹ Там само. — Спр. 65407. — Арк. 68–69, 72, 126, 141.
- ²⁰ Там само. — Арк. 72, 97.
- ²¹ Там само. — Арк. 73.
- ²² Там само. — Арк. 207.
- ²³ Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність... — С. 132, 149.
- ²⁴ Дані про рік народження наявні, на жаль, не про всіх, хоча непрямыми орієнтирами служать такі показники, як спосіб потрапляння в батальйон — мобілізований чи взятий з таборів військовополонених, доброволець з інших підрозділів тощо.
- ²⁵ ДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 65407. — Арк. 97 зв.; Ostmedaille — німецька нагорода за участь в боях на Східному фронті, «Орден мороженого м'яса» (Gefrierfleischorden) — солдатським сленгом.
- ²⁶ ДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 65407. — Арк. 127. Сам майор Г.Зіглінг був командиром задіяного у Білорусі 57-го українського батальйону шума, аж до розгрому останнього 2 липня 1944 р. в ході наступальної операції військ Червоної армії «Багратіон»; після відступу до Польщі переведений в війська СС, де, вже як СС-оберштурмбанфюрер (підполковник), намагався звести у бригаду (потім — дивізію) різношерсті поліційні підрозділи, що встигли відступити з Weissruthenien Verwaltungbezirke. (ДА СБ України. — Ф. 68. — Спр. 65509. — Т. 1. — Арк. 56, 79; Windrow M., Burn J. The Waffen SS. — London: Osprey, 1995. — P. 24; Dean M. Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Byelorussia and Ukraine, 1941–44. — N.Y.: St. Martin's Press, 2000. — P. 152).
- ²⁷ ДА СБ України. — Ф. 68. — Спр. 10. — Т. 1 — Арк. 78; Т. 2. — Арк. 262.
- ²⁸ Windrow M., Burn J. The Waffen SS. — London: Osprey, 1995, — С. 24–25.
- ²⁹ ДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 65407. — Арк. 78.
- ³⁰ Там само. — Арк. 82–82 зв.

- ³¹ Там само. — Арк. 99, 117 зв., 133, 149–149 зв.; Спр. 65381. — Арк. 63; Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність... — С. 158.
- ³² Інший варіант його прізвища — Негребський — див.: Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність... — С. 158–159.
- ³³ Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність... — С. 158; на той час в складі ФФІ вже воював 1-й Український батальйон ім. Богуна — колишній 102-й батальйон шуцманшафту.
- ³⁴ ДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 65407. — Арк. 150 зв., 151, 293–293 зв.
- ³⁵ Йдеться про Указ Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 р. «Про амністію радянських громадян, які співпрацювали з окупантами в період Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр.»; ДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 65407. — Арк. 97–98, 146, 151, 290–300.